

socórrer a ell --- muntaren en una barqueta e anarenhi; mas ell era tant alt, e ells eren baix, e per pahor que no caygués en l'aygua no's volc lexar anar en la barcha: e ells *tornaren-se'n*, que no'y podien durar, tan era gran lo rabcig de la aygua en aquell loc», Desclot, (§ 75, *NCL* II, 49.3; Cor., 141); «Con hagueren vençuda la batalla --- desligraren los crestians catius --- e axí ab gran alegre --- *tornaren-se'n* en València ab les galees que amenaren a ab molts catius sarraïns ---», Muntaner (fets de 1279, § 19, *Casac* I, 52.20); «*se-n tornà* en Palerm asau pensiu», *Decam.* VI, § 6, 319.7f. (=it. *se ne tornò* ---).

Tornar a 'fer de nou (un acte)': «--- Lexar-vos-he a parlar del castell de Càller --- e *tornar-vos-he* a parlar del Sr. rei d'Aragó e del Sr. infant ---», Muntaner (fets de 1325, § 287, *Casac* VIII, 54.4); «pres lo cap de la corda e *tornà-l-se* a ligar ---», JoMartorell (*Ag.* I, 323). *Tornar a*, *tornar en*, moralment: «aquí'ls donà bé a menjar, e a ells paregué ésser *tornats* de mort a la vida»; «feren venir los metges e aquells lo feren *tornar* en son recort», JoMartorell (*Ag.* I, 314, II, 148).

Tornar-s'hi, que avui ha pres l'acc. idiomàtica de 'defensar-se atacant el qui ens ataca', antigament era amb sentit més vague 'repandre (una acció)', 'reincidir-hi': «--- sí que'l rei de Castella e aquells --- se meravellaren --- segons que per avant entendrets; ara lexaré estar açò, que bé m'hi sabré *tornar*, mas parlaré del Sr. rei d'Aragó --- En Jacme ---», Muntaner (§ 23, *Casac* I, 56.17), «--- Haveu pres hàbit menyspreat de superbo e malparlar---. —Bé sé —dix lo Duc— que aquestes follies que-us lexau dir, no procehexen de vós, mas --- del Capità novell: per esta vegada yo les vos comportaré, ab que altra volta no us *torneu*. —Comportau a vós mateix --- —dix lo Marquès ---», JoMartorell (§ 119, *Ag.* II, 106; cf. Nonell, *Estudis Gram.*, 35).

Amb el sentit modern de 'contraatacar' el trobem ja en Sant Vicent Ferrer (*Serm.*, 42.7, text en *RENYIR/RENYAR*); i també sense hi: «--- feria'ls ab cordes. —Digues: com no's *tornaven* ---?» (*Quar.*, 57.81). En algun text mallorquí trobem *tornar-hi* amb aquest valor sense *se* (*BSAL* VIII, 309b, text a *LLOSC*).

Tornar a o en: 'redundar en', després antiquat: «e'l rei de Castella e la reina jagueren --- en Peralada e --- hagueren --- entrar per la terra del rei de França --- d'aquí avant no pertany --- que jo deja d'ells parlar ---; e per ço com yo entén que aquesta sia matèria que *torna* a gran honor de la casa d'Aragó e de ses gents, he-us-en feta menció», Muntaner (§ 23, *Casac* I, 60.15); «nos *tornàs* a plaer ---», S. XIV (Fabra, *Coord. i Subord.*, 30); «abans terra a mi obsorbescha que yo cosa qui a tu *torn* en vergo<n>ya diga ---», *Fiameta*, § 15, p. 29. També fou una construcció pròpia de l'oc. trobadoresc, tant o més: *tornar en debais* 'resultar en humiliació', Raimbaut de Vaqueiras, *tornar en cair* «mal tourner», *tornar en error*, en *aventura*, en *soan en nién* (cites en *PSW* VIII, 305, § 26).

Mot que ha restat sempre una peça essencial del sistema de la llengua. Ens limitarem també a una selecta

d'usos posteriors i moderns. «El castell d'Iràs i no en *tornaràs*» del nostre Rondallari. «Les ombres van pel cel escabellades / rient el triomf de la nit. / ¿No *tornareu* mai més ombres rosades / albes consolatius?» recitava el meu pare una nit que em tornà de mort a vida (1905, *O. C.*, 13.12b).

Amb més regust de vell, l'ús tr.: «Recercaràs la tanarida, / que *torna* el bou de mort a vida», dita de la fada rossellonesa (veg. *TANARIDA*). *Tornar-se* per 'tornar-se'n' en la lírica popular rossellonesa: «Passa-gé, *torna'n* a França, / portaràs noves de mi / ---» (arran de la batalla de Pavia, a. 1525; reco. a Ross. per a MilàF, *Romillo*, n.º 39; 80.9). *Tornar-se'n* 'empassar-se, enviar-se, engolir': «mocar-se ---; *tornar-se'n* lo vorm ---; la gota que penja del nas», OPou (*Th'u.*, 233).

En l'acc. 'esdevenir, convertir-se en' és usual pertot construir *tornar-se* (= fr. *devenir*, it. *diventare*, al. *werden*, angl. *to turn*, cast. *volverse*), i és així com se sent pertot fins al capdamunt dels Pirineus centrals: *la llet s'ha tornat agra*, p. ex. (Farrera, *Àreu de V. Ferrera*, 1933).

Tanmateix, en aquest sentit, la construcció intransitiva (a la manera anglesa) no ens ha estat estranya: veg. la cita de JRoig v. 13418 (infra, a *torna*): a Mall. és ben popular: «Cuidado! Que ja heu *tornat* atxacs / y això de venir a les quatre / és venir massa... dejorn», PdAPenya (*IdOr* I, 5); fins en cat. central, en un to de llengua lleument avial, i sobretot en vers, fins en els familiars i vulgars de Bna., també s'usava: «Oh prou, prou, / tant aquí com al Masnou, / l'home que pega a la dona / era home i *torna* bou! / oh prou, prou!» (de l'entremès de lírica bufa *Kikiriki*, que tingué gran èxit en la bona societat barcelonina, c. 1908: jo el sentia encara cantar amb rialles als meus pares, c. 1915). Així ho deia ja el vell poeta Guillem de Cervera: «Si cell qui vell seran / non an re fayt de bo, / cant jove *tornaran* / faran bé, enans no» (194Ac): és a dir 'mai' (o potser en decrepitud, quan el vell ja torna com infant).

La construcció general en català com a verb modal de l'acció reiterada és *tornar* + infinitiu units per mitjà de la prep. *a*; però també ha existit la construcció (de tipus italià i occità) sense preposició, que ha restat viva i popular en zones del NE., particularment a Mall., Ross. i NE. del Princ., on ha perdut terreny, car no crec que hagi estat mai normal a Bna. i avui sona apagesada en cat. central, i ha reculat fins en l'ús ciutadà del NE. No obstant és encara com es diu popularment en el Maresme (*tonarem venir* ---, StPolM, Pineda 1959 etc.), i és la que usava el gironí OPou en el S. XVI: «*tornar* cavar les vinyes: repastinare», «segar segona vegada o *tornar* segar: sicileo, -ilitum» (*ThPu.*, 84, 85); *turnem bəŋgə* 'tornarem a venir' Formiguera de Capcir (1960), *turnem meŋžá?* PnaRoss.; «Es vespre *tornaren* partir cap a Xorrigó», Arx. Lluís Salvador (p. 221); «Un moment de pausa: *torna* cantar ---», PdAPenya (*IdOr* I, 3).

En fi, aquest era l'ús espontani de Verdaguer: «--- les muntanyes, --- ja em *tornas* tenir al peu d'aquestas